

YUSİF QAZIYEV,
Pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
Əməkdar müəllim, Prezident təqaüdü,
«Qızıl qələm» mükafatı laureatı,
jurnalist-publisist, müstəqil tədqiqatçı

(Əvvəlki ötən sayımızda)

1828-ci ildə rus şairi A.S.Puşkin Qafqaza sürgün edilərkən «Ərzurum səyahətləri» xaiirəsində yazmışdır: «Ərzuruma gedərkən xərcək və ərzaq toplamaq üçün mərkəzi yoldan (tras) 1 km kənarında günüyə ətəyində yerləşən Ardıc (Arçut) deyilən yaşayış məntəqəsindən keçdim. Kənd damsız 14 evlərdən ibarət idi. Onlardan çörək istədim, mənə qatqı və pendir verdilər». Bu hadisə yaz fəslində təsadüf edir.

1988-ci il zəlzələsindən sonra isə kəndin Şimal-Şərqi «Əlləşən» deyilən ərazidən yaşayış yeri kimi ev daamları aşkara çıxmışdır. Aydın olmuşdur ki, dağ aşınması zamanı həmin evlər torpaq altında qalmışdır. Eyni zamanda, oradan Türk mədəniyyətinə aid çoxlu nümunələr tapılmışdır.

1988-ci ilin yanvarından, demək olar ki, kəndin qara günləri başladı. Belə ki, ermənilər Sumqayıtda 28-29 yanvardan törətdikləri hadisəni azərbaycanlıların üzərinə qoyaraq, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları sıxışdırmağa başladılar: kəndlərə avtomatlı işləmədi, kəndlərə əzaq verilmədi, bazarlardan, neqliyyatlardan azərbaycanlılar təcrid edildi; döyüldülər, soyğunçuluq etdilər və s. 1988-ci ilin dekabrın 4-də yuxarıdan xüsusi tapşırıq alan Ermənistan Nazirlər Sovetinin sədri Movsesiyan kəndə gəldi, adamlara kəndi tərk etməyi təklif etdi və dedi ki, avtomatın verək, köçün öz respublikanıza gedin. Lakin kəndin ağsaqqalları camaatın qarşısında həqiqətin nə olduğunu xalqa başa saldılar və Movsesiyanın təklifini tamamilə rədd etdilər.

Təhlükə gündən-günə artırdı. Erməni quldurları hər vaxtda kəndə hücum edib, camaata divan tutmaq istəyirdilər. Lakin 1988-ci ildə dekabrın 7-də baş vermiş zəlzələ nəticəsində ermənilər yaşayan kəndlər yerlə yeksan olundu. Həmin zəlzələdən bölgənin azərbaycanlı əhalisi də az zərər çəkmədi. Qursalı kəndindən 33 azərbaycanlı, Saral kəndindən 6 azərbaycanlı, Haydarlı kəndindən 4 azərbaycanlı, Arçut kəndindən isə 1 körpə uşaq zəlzələnin qurbanı olan. Bunun səbəbi ondan ibarət olmuşdur ki, əhali gecələr və gündüzlər qorxudan evlərində yaşamırdılar. Onlar gecə və gündüz tonqallar ətrafında vaxt keçirirdilər.

1988-ci ilin dekabr ayının sonuna qədər bütün kənd kütləvi şəkildə xüsusi hərbi vertaloylarla, BTR, BMP-lərlə köçürüldü.

1988-ci ilin soyqurduğu zamanı Arçut kəndindən həlak olmuşlar: 1) Xəlilova Gülsüm İsa qızı, 2) Qasimov Məhəmmədli Musa oğlu, 3) Məsimov Əhməd Hacı oğlu.

Hətta təsəlli olaraq bəzi arçutlular deyirdilər ki, nə vaxtsa Vətəna qayı-

ƏSİRLİKDƏ QALMIŞ ARDİC (ARÇUT) KƏNDİNİN TARİXİNƏ, MƏDƏNİYYƏT VƏ MAARİFINƏ DAİR QISA XÜLASƏ

dacağıq. Bu təsəlli və arzu ilə əlaqədar olaraq Rusiyada yaşayın və işləyən arçutlular Ermənistandan bu ölkəyə (Rusiyaya) işləyən və yaşayan ermənilərlə əlaqə yaradıb, kəndin hazırkı görkəmini video-kasetə çəkdi-rib və vaxtaşırı onlar bu video-kasetlərə tamaşa edirlər.

Lakin video-kasetlərdən aydın olur ki, kənddə tək-tək erməni ailələri görünür. Artıq kəndin küçələrini ot basmış, sanki sahibsiz bir yaylaq yurduna çevrilmişdir. Artıq Arçutun Güney və Quzeylərində mal-qara və qoyun sürüləri görünmür, bərəktəli meyvə bağları qırılıb, yanacaq kimi istifadə edilib, qəbiristanlıqlar (3 yerdə) kürüdülmüş - biri tamamilə, ikisinin isə yol genişlənmək məqsədilə yarıdan çoxu kürüdülmüş. Hər iki qəbiristanlığın qalan hissəsində olan mərmər daş abidələri aparılıb. Artıq kənddə lion lampaları yoxdur, gecələr olanda kənd sanki qəbiristanlıq sükutuna bənlənir. Nəinki Arçut kəndi,

Arçutlular 90 faizdən artıq olaraq məskunlaşmışlar. Yenə də əvvəlki kimi xeyir və şər işləməkdə, başqa tədbirlərdə bir yerə yığılır, ünsiyyətini itirmirik. Bu yaxşıdır. Ancaq yeni yetişən nəsil bu münasibətlərə fikir vermirlər. Belə getsə, bir qonirədən sonra arçutlular bir-birini unuda bilərlər.

Bu gedişatın qabağını almaq üçün bir çox yollar və tədbirlər həyata keçirmək lazım gəlir. Bunun ən önəmli addımlarından biri «Ardıc günü» müəyyən etməkdir. Bu elə bir gün olsun ki, o gün bizim Ardıc tariximizin ən parlaq, yaddaqalan, həminin ürəyindən gələn bir gün olsun. Həmin gündə hamımız elimizi-obamızı, keçmişimizi xatırladaq. O gün heç olmazsa, xəyalən də olsa, birgə olaq, birgə düşünek, birgə yaşayaq. Çox gözəl olar...

«Ardıc günü»nün hazırlanması, keçirilməsi mexanizmi barədə konkret düşünmək lazımdır. Heç olmasa, ildə

nəfər tərkibdə şagirdləri olur. Onların içərisində oğlu Məhəmməd molla kimi yetir və özü vəfat edəndən sonra oğlu Məhəmməd kəndin mollası olur. O qocalıb vəfat edir. Kənd bir neçə il mərasimlərini keçirmək üçün qonşu kəndlərin mollalarına müraciət edirlər. Bu izdə də çətinlik olur.

Kənd ağsaqqalları qərara gəlirlər ki, mütləq kəndə molla götürmək lazımdır. «Hacı uşaqları» tayfasından Məsim deyir ki, Gümrüdə çayxanada bir cavan sevid işləyir, gedək təklif edək bizim kəndə molla olarmı. «Hacı uşaqları» tayfasından olan Məsim, «Ağsaqqalhevi» tayfasından Məmiş, «Qolyödəkli» tayfasından Allahverdi Gümrüyə gedirlər. Həmin sevidlə çayxanada tanış olur və təkliflərini ona bildirir. O kim olduğunu deyir və razılıq verir. Həmin adı çəkilənlərlə Ağaseyid Ardıc kəndinə gəlir. O bir müddət Məsimin qonağı olmaqla bərabər kənddə mollaqlıq edir. Aradan bir müddət keçdikdən sonra Ağa Seyid Məsimin qızı (Nazad Məhəmmədin bacısı) Qızınanla evlənir. Az keçir camaatın hesabı ilə ona ayrıca ev tikirlər və ailəliklə həmin evə köçürürlər. Həmin evin tikilmə vaxtı ocaq daşına hicri tarixi ilə ərəb rəqəmi ilə 1 H 09 (1309) yazılmışdır. Bu milan tarixi ilə edir 1891-ci il.

Ağa Seyid məktəb açmamışdır. Ağa Seyid 8-ci imamımız İmam Rzanın nəslindən olmuşdur. Onun ünvanı belə olmuşdur. Vəliullah Əsədullah oğlu, İmam Rzanın nəslindən olan Seyid Mirzənin nəvəsi idi. El arasında Ağa Seyid deyirdilər.

Ağa Seyid vəfat etdikdən sonra kənd ağsaqqalları kəndə qonşu Qızılören (Şenavan) kəndindən molla Tağıni dəvət edirlər. Molla Tağıni molla məktəbi açmamışdır. O da vəfat etdikdən sonra kənd mollaqlığına Saral kəndindən molla Abdullanı dəvət edirlər. Molla Abdulla öləne qədər kənddə milləliq etmişdir. O, molla məktəbi açmış, 10-12 şagirdi olmuşdur. Onun şagirdlərindən aşağıdakı mollalar yetişmişlər. «Məşədilər» tayfasından Molla Məhəmməd, Molla Mustafa, «Lahıclar» tayfasından Molla Ələşraf, «Qazılar» tayfasından Molla Nəsim, «Qolğödəkli» tayfasından Molla Abbas kənddə mollaqlıq etmişlər. Ancaq molla məktəbi ictimai-siyasi həyat durumu ilə əlaqədar olaraq mövcudluğunu itirmişdir. Ancaq repetit yolu ilə fərdi evlərdə mollaların şagirdləri olmuşdur.

Beləliklə, kəndin qədim dövründə bəzi illərdə tərkibi 6-12 şagirddən ibarət molla məktəbi olmuşdur. Ancaq Çar Rusiyası işğal dövründə Azərbaycan kəndlərində 2 sinif rus-tatar məktəbi açılmışdır, belə məktəblərdən Pəmbək mahalında olmamışdır. Yalnız 2 kənddə Sahalı (Vahaqni) və Hacıqara (Lernapad) kəndlərində 2 sinifli rus-tatar məktəbi açılmışdır. Bu isə sonradan rus-erməni məktəbi olmuşdur. Hacıqarada açılan bu məktəbdə Məşədilər tayfasından Molla Mustafa oxumuşdur.

Sovet dövründə fəaliyyət göstərən Ardıc (Arçut) məktəbi haqqında qısa məlumat

Rusiyada baş vermiş oktyabr inqilabı (25 oktyabr 1917-ci il, indiki təvqimlə 7 noyabr 1917-ci il) nəticəsində Çar Rusiyası devrildi, İrəvan xanlığının ərazisində erməni daşnak hökuməti quruldu və bütün Zaqafqaziya müsəlman qırğınları başladı. Ösmənlə dövlətinin 6 cəbhədə müharibə apardığına baxmayaraq, cəbhələrdən ordu hissələri göndərilib Zaqafqaziya müsəlman-türk qırğınlarının qarşısını aldı.

(Davamı var)

eləcə də Ermənistanda olan azərbaycanlı kəndləri elə bil ki, öz keçmiş sakinlərinə əbədi yas saxlayırlar.

Yeri gəlmişkən, rayonda olan malakan kəndlərindən Bakıya köçmüş və kəndləri ilə əlaqə saxlayan ruslar deyir: «Son departasiyanın» (1988-1989-cu illər) ilk aylarında Bakıdan və Azərbaycanın digər yerlərindən köçüb gəlmiş ermənilər artıq kəndi tərk etmiş, yalnız yerli ermənilərdən bir neçə kiçik fermer təsərrüfatı qalmışdır ki, o da heç hiss edilirdi ki, burada əhali yaşayır.

Bu vəziyyət heç də təsadüfi deyildir. Belə ki, Bakı və Azərbaycanın digər şəhərlərində, eləcə də kəndlərində lord kimi yaşayış səviyyəsinə malik olan, əli cibində fırlanıb, min bir fırlıqla milyonlar qazanan ermənilər hara, yer əkmək, torpaq becərmək, mal-qara saxlamaq hara?.. Ermənilərin fəaliyyəti möhtəklik mənbəyi olan ticarətdir. Ermənilərin möhtəklikliyinin digər mənbəyi qəbiristanlıqdakı baş daşlarını (mərmər və digər növ) aparıb, yenidən işləyib, satmaqdır. Əlbəttə ki, bu vəziyyətlə ermənilərin yaşayışı təmin olunmur. Onlar köç eib, digər ölkələrdə, xüsusən Gürcüstan və Rusiyada ayrı-ayrı ailələrin həyat-bacalarında nökr kimi işləyirlər ki, bu da ermənilərin tarixi peşəleridir. Məhz əbəs deyildir ki, gürcülər erməniyə «samoxi» deyirlər. «Samoxi» sözünün leksik mənası isə «qapı fəhləsi», «qapı qululucusu» deməkdir.

Əziz arçutlular, artıq 35 ildir ki, biz öz dədə-baba yurdumuz Arçutdan uzaq düşmüşük. Ancaq çox şükürlər olsun ki, bir-birimizdən çox da uzaq düşməmişik. O mənada ki Vətənimiz Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində

bir gün - «Ardıc günü»ndə əciyən cüciyümüzə, körpələrimizdən ağsaqqallarımıza qədər bütün ruhumuza, sümükdəki iliyimizə kimi öz qohum-qəribələri ilə (ardıqlarımızla) yaşayaraq, öz pak, təmiz varlığını heç vaxt unutmarıq.

Bu fikirlərlə əlaqədar aşağıdakı fikir və təkliflərimi ardıcılara (arçutlulara) çatdırıram:

- Biz Bakıda böyük bir elik. Artıq Arçutlu ailələrin sayı Bakıda 1 000-i, əhalisinin sayı isə 5. 000-i ötür. Olmazmı ki, bizim də başqaları kimi, özümlüyün bir «Ardıc» (Arçut) adlı şadlıq evi olsun. Həmin bu evdə toymuzu, nişanımızı, sünnetimizi, yubleyrimizi, digər mədəni tədbirlərimizi keçirərdik. Həmin şadlıq evinin rəhbərliyi də, xidmətçiləri də, aşbazarı da, musiqiçiləri də özümdən olardı. Bu şadlıq evi bizim birliyimizi qoruyub saxlayan ən gözəl, ən etibarlı bir mərkəz rolunu oynayardı. Btün bunlara bizim hər cür maddi və mənəvi imkanımız var. Məncə, bu barədə düşünməyə, götür-qoy etməyə dəyər. Əminəm ki, bu təklif rəhbərlikə qarşılanaq.

Qeyd: Faktlar və rəqəmlər Azərbaycan Qaçqınlar Cəmiyyətinin arxivindən və Yusif Qaziyevin «İrəvan xanlığının Pəmbək mahalında Arçut kəndi» kitabından (Bakı, 2019-cu il, MBM nəşriyyatı) götürülmüşdür.

B. Ardıc (Arçut) kəndinin maarif və mədəniyyətinə qısa ekskursiya
Qədim dövrə dair qısa məlumat
Yaqubludan Ardıcə yuxarıda deyil-diyi şki 4 tayfa gəlmişdir. Ağsaqqal tayfasının başçısı Sarı Mustafanın həmyaşıdı, həmyerlisi olan Məsim uşaqları (Qazılar) tayfasının başçısı Məsim kənddə mollaqlıq etməklə bərabər dini məktəb açır, orada 6-12